

**Ігор КОЛЯДА. МИХАЙ ПО ДРАГОМАНОВ —
АПОСТОЛ ПРАВДИ І НАУКИ**
(до 150-річчя наукової діяльності М. Драгоманова)

**Д.О. НІКОЛАЙЧУК. КИЇВСЬКІ ЦИВІЛЬНІ
ГУБЕРНАТОРИ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ**
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Віктор ЛУЦАК.
РЕГІОНАЛІЗМ ТА СЕПАРАТИЗМ
В УКРАЇНІ: ПЕРШІ РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук, професор (м. Київ)

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ — АПОСТОЛ ПРАВДИ І НАУКИ

(до 150-річчя наукової діяльності М. Драгоманова
та 180-річчя заснування Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова)
*Біографічний науково-популярний нарис**

ДІТИ. ОНУКИ.

Лідія Шишманова (Драгоманова) народилася в Києві, потім жила з батьками у Швейцарії, «яку вважаю своєю другою вітчизною, тому що там виросла і там оформилося остаточно моє скромне я», — пише вона у статті «Швейцарія і Бґларія. (Личні вґпечатлення)».

Висока освіта, здобута Лідією Шишмановою-Драгомановою у Швейцарії (спочатку в університеті, згодом — консерваторії м. Женеви), сприяла її становленню як віртуозної піаністки, письменниці і перекладача.

... У кінці лютого 1886 р. болгарський студент І. Шишманов, навчаючись у Женевському університеті, познайомився з добре знаним на той час у європейських наукових колах видатним українським ученим і політиком-емігрантом Михайлом Драгомановим. У листі до М. Арнаудова, свого учня і послідовника, професор І. Шишманов детально описав знайомство з М. Драгомановим, його бібліотекою, як завдяки йому засвоїв техніку наукового дослідження, висловив захоплення його талантом учителя.

Ця зустріч досить швидко переросла у справжню дружбу. «У зближенні Драгоманова та Шишманова головну роль відіграли спільність наукових інтересів і, почасти, філософських та суспільно-політичних поглядів... Наукові

консультації Драгоманова, творчі дискусії з ним відіграли не останню роль у розвитку теоретико-літературних поглядів Шишманова», — зазначав Віталій Москаленко.

І. Шишманов визнавав, що М. Драгоманов почав впливати на нього, коли він вивчав філософію в Женеві, і потім, коли вчився у Лейпцигу, схилиючи його до студій з демопсихології, етнографії і літературної історії. М. Драгоманову таки вдалося привернути увагу здібного і талановитого юнака до студій у галузі фольклору та етнографії. Вчений здійснював вплив на молодого Шишманова через особисте спілкування, наукові праці, з якими рекомендував ознайомитися, бібліотеку українського науковця, доручення — зробити копії текстів або знайти деякі книги з фольклористики у Лейпцизькій бібліотеці. Свої прохання М. Драгоманов часто супроводжував українським прислів'ям: «Хто везе, того і поганяють».

З цього часу розпочинається особисте спілкування доньки Лідії з ерудованим болгарином — батьковим шанувальником.

У подарунок своєму нареченому І. Шишманову до Нового 1887 року Лідія виготувала рамку (для фотографій) розміром 11,8 см x 15 см. На звороті Лідія вишила монограму «IS» (Ivan Schischmanov). В рамку вставлена листівка з швейцарським пейзажем [№ 366 Les Diablerets (vallee des Ormonts)], яка нагадувала закоханим про початок їхнього знайомства. І. Шишманов описував своє захоплення Лідією подарунком у кількох листах (від 2.І. 1887 німецькою та від 5.І. 1887 французькою мовами).

*Продовження. Поч. див. в №№1-10 журналу за 2015 р. (Ред.)

Проте ще більші емоції в І. Шишманова викликав вишитий рушник, який Лідія подарувала йому на початку 1887 р.: «Наконец, наконец получил твой chef d'oeuvre (шедевр). Это прелесть. Comment te remercier? Я просто в восхищении... А если бы ты знала, с каким нетерпением я его ожидал, этого прекрасного рушника!». Йшлося про рушник, який наречена дарує нареченому під час заручин (за українською традицією), тому що Лідія і Іван були вже заручені. Отримавши довгоочікуваний рушник, І.Шишманов запитав Лідію як правильно його використовувати. Вона пояснила, що потрібно повісити на ікону. І.Шишманов на це відповів, що у нього виникли складнощі з вибором ікони, тому він повісив рушник на дзеркало. Рушником захоплювалися його друзі, а власниця будинку, у якої І.Шишманов знімав кімнату, звернула увагу на те, що мереживо, яким був обрамлений рушник, подібне до того, яке роблять у них.

Згодом Лідія, ставши дружиною, прикрашала вишивкою і нічні сорочки Івана Шишманова.

У 1888 р. Лідія вийшла заміж за Івана Шишманова. Сестри Лесі Українки, дізнавшись про те, що Лідія і Іван одружуються, вишили їм весільні рушники. З цього приводу Ольга Драгоманова-Косач, сестра М. Драгоманова, написала Лідії, що її двоюрідні сестри «затеяли для тебя два рушника по нашему обычаю. Хотя у тебя и есть рушники, наверно и вышитых несколько, но тут верно, что таких не будет, как наши. Неприятного повторения в штуках этих не выйдет. Впрочем, не в композиции и не в работе дело, а в “ширости”» Хоча Ольга Косач на перше місце ставить щирість намірів, заслуговує уваги і її запевнення, що мотиви рушників не повторяться. Сама Ольга Косач вислала молодим у подарунок вишиту скатертину. М. Драгоманов власноручно повідомив про це Лідію і Івана Шишманових.

Після одруження молоде подружжя переїздить до Софії, де молодий дослідник розпочинає викладацьку діяльність у Вищій школі. Згодом Іван Шишманов (1862–1928 рр.) — відомий болгарський громадський і політичний діяч (міністр освіти Болгарії у 1903–1907 рр., посол Болгарії в Українській Народній Республіці (дані — УНР) у 1918–1919 рр., голова Співки болгарських учених, письменників і художників й Болгарської співки читалень, засновник Болгарсько-українського товариства, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові тощо), а також вчений (професор Софійського університету, дійсний член Болгарської, Сербської й Афінської академії наук, почесний член Харківського університету та ін.).

Коли наречені облаштували своє сімейне помешкання в Софії, І. Шишманов в одному з листів до Людмили та Михайла Драгоманових у Женеву написав: «Мне тысяча раз лучше дома в нашей прелестной комнате, где все так хорошо убрано. Эта коробочка, наполненная библиот-ами, хорошеньких малорусских паррес (скатертини), изящно brodees (вишиті) — это просто

прелесть».

Завдяки старанням Івана Шишманова до Софії прибув батько дружини, теща — Михайло Драгоманов, який отримав професорську посаду.

У Болгарії Лідія Шишманова відома як театральний і музичний критик, письменниця, перекладач, громадський діяч. За словами Галини Мінчевої, Лідія Шишманова сприймається в Болгарії як «інституція».

Як критик, Лідія Шишманова-Драгоманова вперше виступила 1899 р. на сторінках видання «Български преглед» («Болгарській огляд») у рубриці «Нашият театър» («Наш театр»). Перша стаття складалася з двох частин. Перша частина мала оглядовий характер і була присвячена розвитку театральної справи в Болгарії за останні десять років, а друга частина — критичному огляду вистав, якими розпочався театральний сезон. Друга стаття — критична рецензія на три вистави, в тому числі на «Ревізора» Гоголя. Лідія Шишманова починає з місця і ролі Гоголя в історії російської літератури. Наводить тезу Белінського, за якою Гоголь є засновником великої російської натуралістичної школи, і твердження літератора-історика Скабічевського про те, що Гоголь завершує старий період, який з Пушкіним і Лермонтовим виробив форму і поставив літературу в реальніші і народні рамки. Шишманова нагадує читачам, що ідею «Ревізора» Гоголю підказав Пушкін, посилаючись на «Авторскую исповедь» Гоголя. «Ревізор» з'явився на російській сцені в 1836 р., і Шишманова ілюструє реакцію публіки цитатою з листа Гоголя до Щепкіна. Врешті, автор переходить до аналізу вистави на софійській сцені, підкреслюючи емоційно: «З яким задоволенням ми дивились на болгарській сцені цю п'єсу! Більшість її знають напам'ять, більшість її читали багато разів і все ж вона вражає завжди». Задаючись питанням чи застаріла п'єса, Шишманова категорична — в Болгарії, на жаль, ні! «Поки бідний «Ревізор» не знайшов зовсім місця на німецькій сцені і його абсолютно не зрозуміла французька, де його спробували поставити, він почувається як вдома на нашій сцені. На жаль, «Ревізор» для нас все ще не є історичною п'єсою» (Български преглед, Кн. III-IV, 1889). Третя стаття написана в грудні 1899, але вийшла в січні 1900 р. Серед рецензованих спектаклів — постановка Кропивницького «Глитай або ж павук». Шишманова пише, що це одна з найкращих п'єс Кропивницького, який відомий і як талановитий малоросійський актор, що продовжує свою плідну діяльність, і як директор однієї української трупи. Шишманова зауважує, що малоросійський театр народився на чисто національному ґрунті. Він потихеньку розвився, зміцнів і утвердився, але не без боротьби і перешкод. Театральні трупи, з ентузіазмом зустрінуті перш за все у своєму рідному краї, відважилися поступово піти аж до північних губерній і були там дуже добре зустрінуті, не тільки через мальовничість костюмів, чар пісень і танців, які завжди заповнюють малоросійські п'єси і в такий спосіб художньо

представляють публіці Україну (так звану «руську Італію»), цю країну поезії і ніжності; ні, ці зовнішні красоти й добра природна гра акторів не єдині причини успіху. Діти одного бідного, пригнобленого народу, автори беруть близько до серця страдання простих, пригноблених мас, і їхні п'єси майже завжди дуже гуманні й торкаються найблагородніших струн душі (Български преглед, Кн. V, 1900). Про саму виставу Шишманова пише: «Нас дуже потішив успіх «Глитая» на болгарській сцені, всупереч мізерності костюмів, декорацій і пісень. Позбавлена половини свого поетичного одягу, п'єса все рівно подобається й буде зрозуміла, тому що хоч і має деякі художні недосконалості, але в ній дуже добре представлена одна загальнолюдська ідея: згубна влада грошей здійснює свою руйнівну силу в цілому світі. «L'Armature», відомий роман P.Hervieu, наш скромний «Глитай» і багато інших драм і романів — варіації на одну й ту ж тему, яка ще довгий час буде модерною» (Български преглед, Кн. V, 1900). Шишманова відзначає, що п'єса добре перекладена, просто і ясно. Поетичні звороти української мови у виразах ніжних почуттів занадто добре передані болгарською мовою. Щодо виконання, то Шишманова констатує, що воно було взагалі добрим, навіть надто добрим й робить одну ремарку: «Взагалі любовні сцени у цій п'єсі із сільського життя здивували публіку спочатку, яка не очікувала такі піднесені почуття у простої людини; але згадаймо тільки, що малоросійську жінку ніколи не закривали в домі, як багатьох інших її сестер, і що ще з часів козаччини й до тепер вона була вільною у своєму сентиментальному житті; нехай пригадаємо який розквіт ліризму представляє багата малоросійська поезія!» (Български преглед, Кн. V, 1900).

Упродовж 1913–1915 рр. Л. Шишманова активно співпрацювала з журналом «Свободно мнение» («Свободна думка») у якості ведучої одночасно двох рубрик: «Театральна хроніка» і «Музична хроніка», де вміщувала критичні рецензії на драматичні і оперні вистави. Її рецензії вирізняються енциклопедичним знанням матеріалу. Вона подає матеріал про автора, історію написання твору, огляд постановок у Європі, відзначаючи краці, та власне рецензію на виставу на софійській сцені. Наприклад, коментуючи оперу «Продана наречена» чеського композитора Сметани, Лідія Шишманова зауважує, що Сметана вклав у свою музику скарб свого народу — народну музику, яка пройшла крізь вогонь його творчості, і тут же додає, що подібний випадок мав місце в історії музики з деякими запозиченнями Бетховена з української народної музики. Завдяки своєму знайомству з відомим меценатом Розумовським, тодішнім російським послом у Відні, Бетховен вклав у деякі свої твори українські народні мотиви (див., наприклад, кінець першої сонати і фінал сонати Апасіоната). Однак, робить висновок Шишманова, ті мелодії, пройшовши крізь душу чужого генія, при всій своїй красі, вже не є національною музикою (Свободно мнение, № 43, 1914).

Слід зауважити, що рецензії Лідії Шишманової-Драгоманової часто присвячувалися видатним подіям культурного життя в Україні, яким завжди охоче цікавилася.

Чудова піаністка, Лідія Шишманова користувалась надзвичайним авторитетом у болгарському музичному середовищі. Вона відома також і як популяризатор творчості відомого українського композитора Миколи Лисенка в Болгарії, який, до речі, листувався з її батьком Михайлом Петровичем. Їй Лисенко присвятив свій романс на слова Шевченка «Садок вишневий біля хати». Лідія Драгоманова-Шишманова написала ряд музично-критичних статей про творчість Миколи Лисенка в болгарських журналах і газетах (Караиванов, 2009). У 1893 р. Лідія подарувала Музичному товариству в Софії ноти деяких творів Лисенка з циклу «Музика до “Кобзаря” Т.Г.Шевченка», а також перший (1868) та п'ятий (1892) випуски «Збірника українських пісень».

Дора Дімітрова так пише про Л. Шишманову: «Лідія освічена, культурна, владна і навіть екстравагантна для свого часу. Дощ, сніг, сльота, в столиці рухається один-єдиний трамвай, а вона — взута в грубі черевики, загорнута в шарфи, крокувала квапливо до опери. Цювечора займала своє місце в ложі — це були її години. Залишилась рано вдовою, живе усамітнено, але не залишає Болгарію. Пише прозу: цікаві листи (французькою мовою), мемуари, своєрідний роман-розповідь про подорож «Любое към природата»; загадкова, складної життєвої долі Лідія Шишманова записала своє ім'я серед забутих особистостей у нас. (Окрім неопублікованої п'єси «Дългът», її єдиний син заснував літературний конкурс рукописних творів «Лідія і Іван Шишманови», але інформації про нього немає)» (Димитрова Д., 1995). У деяких джерелах зустрічається тільки рік заснування конкурсу — 1938-й.

Не менш плідною була громадська діяльність Лідії Шишманової-Драгоманової. Вона брала активну участь в роботі Клубу болгарських письменниць, Жіночого союзу Болгарії, Українського клубу в Женеві та інших неурядових організаціях.

Лідія Шишманова-Драгоманова була безпосередньо причетна до національно-культурного життя української діаспори в Болгарії, беручи активну участь у діяльності в Українсько-болгарському товаристві (разом із чоловіком і сином була в числі його засновників), Українському культурному об'єднанні тощо. Так, з протоколу Установчих Зборів від 17 лютого 1926 року по створенню українсько-болгарського товариства видно, що Лідія Шишманова разом з чоловіком — Іваном Шишмановим та сином — Дімітром Шишмановим у списку його засновників.

Лідія Шишманова-Драгоманова після смерті батька — «свого вчителя життя» багато працювала над впорядкуванням його особистого архіву, неопублікованих і незавершених ним за життя творів. У цій справі їй допомагав Іван Шишманов. 1896 вона видала у Франції, в паризькому видавництві «Леру»,

збірник болгарських пісень та легенд у перекладі французькою мовою з поясненнями (коментарями) і примітками М. Драгоманова. Завдяки її зусиллям було опубліковано частину переписки Михайла Драгоманова. Вона також дбала про збереження батьківського архіву. У 1929 р. Лідія Шишманова погодилась продати архів батька деяким закордонним організаціям — цим питанням займався О.Шульгин, професор Українського педагогічного університету в Празі. Спочатку він запропонував викупити архів Драгоманова Українській Бібліотеці імені С.Петлюри, але сума 50000 французьких франків виявилася непосильною для Бібліотеки, тому О.Шульгин запропонував відкрити підписку серед українських емігрантів Європи й Америки. В результаті у 1930 р. архів був викуплений Українським науковим інститутом у Варшаві. Зауважується, що у 1930 р. Українському науковому інституту у Варшаві був проданий не увесь архів. Та частина, що залишилася, продовжувала зберігатися у Лідії Шишманової. Після смерті свого чоловіка Лідія Шишманова подарувала його архів разом з документами батька Болгарській академії наук. Правда, на пропозицію проф. М.Арнаудова архівні матеріали були перенесені в університет і зберігалися спочатку в одній кімнаті на горищі, поки Міський архів не дізнався, що вони погано зберігаються, й у 1942 р. їх перенесли у кімнату біля аули університету. У зв'язку з бомбардуванням Софії у 1944 р. архів вивезли за межі міста, але не вказується куди. У 1945 р. БАН попросила Міський архів повернути документи і в 1945–1946 рр. архів І.Шишманова був повернутий БАН і переданий на зберігання Архівному інституту при БАН. У 1954 р. з архіву Шишманова були виокремлені й подаровані Академії наук СРСР матеріали Герцена і Огарьова.

Лідія також брала участь в переговорах із членами «Гуртка ім. М. Драгоманова» стосовно встановлення надгробного пам'ятника на могилі батька. Замовлення на його виготовлення отримав відомий український скульптор Михайло Паращук, який на той час перебував в еміграції у Болгарії. Із загальної суми коштів у 26,5 тис. болгарських левів, зібраних для цієї справи, 5 тис. надійшли від Лідії Шишманової-Драгоманової. Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 30 жовтня 1932 р.

У 1933 р., на урочистому річному чаюванні у святковому салоні Ліги англомовних по вул. Цар Освободител, поет Змей Горянін привітав жартівливою поемою «П'єстроцветен, кокетен, поетен букет. Поема с 16 дамски и 1 мъжка глава» Клуб жінок письменниць з нагоди третього дня народження Клубу, присвятивши кожній письменниці по епіграмі.

Епіграма, попри те, що написана у жартівливому тоні, передає шанобливе ставлення до Лідії Шишманової як особистості з боку болгарської інтелігенції, невід'ємною частиною якої вона була з кінця XIX — початку XX ст.:

*О, славна безкрайна Україна! –
една дъщеря ни дари –
в България — родина сияйна –
тя дойде, бори се, твори.
И днес, макар беловласа,
Пак влачи културен хомот
И слага славянска подкваса
На нашия швабски живот.
Прости ме, о, Майко Славянова,
За тази закачка в куплет!
Простете, госпожо ШИШМАНОВА,
На младия весел поет.*

Іскра Ценкова в статті «Наречени "поетки"» так пише про цю подію: «Половинка проф. Івана Шишмановф — Лідія Шишманова, першою отримала гумористичне вітання. Ексцентрична дружина міністра освіти співпрацює з найпопулярнішими газетами й журналами, першою перекладає на французьку мову твори І.Вазова, Н.Райнова, Д.Немірова, а також роман Анни Каменової "Харитининия грях"».

Лідія, після передчасної смерті свого чоловіка, займається укладанням його незавершених або неопублікованих творів. 1929 року Лідія Шишманова дарує Семінару порівняльної літературної історії особисту бібліотеку проф. Івана Шишманова — 2323 твори в 2388 томах.

Одночасно з цією діяльністю вона публікує переписку свого батька (Leon Lamouche, 1932). Їй приходять багато листів з питаннями про наукову спадщину й бібліотеку батька. Разом з чоловіком вони доклали багато зусиль до упорядкування архіву Михайла Петровича Драгоманова.

Лідія Шишманова-Драгоманова померла 6 лютого 1937 р. у Болгарії, похована в м. Софії.

Лідія Шишманова-Драгоманова ніколи не перебувала в тіні авторитету своїх батька і чоловіка. Сама по собі яскрава особистість, вона завжди була для них відданим помічником-однодумцем.

Подружжя Лідії та Івана Шишманових мали єдиного сина — Дімітра Шишманова (1889–1945) відомого болгарського літератора, дипломата, громадського і політичного діяча.

Дімітр Шишманов у 1907 р. закінчив гімназію, у 1913 р. — юридичний факультет Женевського університету. З 1919 р. по 1935 р. працює у судовому відділі Міністерства внутрішніх справ. З 1935 р. по 1940 р. — посол Болгарії в Афінах.

З 1940 р. по 1943 р. — головний секретар Міністерства закордонних справ (прем'єром тоді був Богдан Філов). З 14 жовтня 1943 р. по 1 червня 1944 р. є міністром закордонних справ. Його арештували відразу після 9 вересня 1944 р., коли Болгарію зайняла Червона Армія, а до влади дійшли комуністи.

Дімітр Огнянов, фахівець з історії болгарської дипломатії, стверджує, що взимку 1943 р., після Сталінградської битви, вже всім було зрозуміло, що Німеччина війну програє. Тому багато хто з тутешніх

дипломатів бажає відійти від справи або ж емігрувати за кордон. Проте «розумні» почали втікати з корабля ще 1941 р. Скажімо, напередодні 1 березня 1941 р. — саме на цю дату було призначено церемонію офіційного приєднання Болгарії до Трьохстороннього пакту (Німеччина, Італія, Японія), до Берліна з прем'єром Богданом Філовим відправляється не міністр закордонних справ Іван Попов, який раптом «занедужав», а саме Дімітр Шишманов — на той час він є головним секретарем зовнішньополітичного відомства.

Як відомо, у 1918 р. Царство Болгарія та УНР уклали дипломатичні стосунки, і в Софії відкрилося українське посольство. А ось посаду посла у Києві спочатку пропонували Дімітру Шишманову, але він відмовився, мовляв, дипломатія — це канцелярська справа. До столиці України поїхав його батько — проф. Іван Шишманов, який перебував там з травня 1918 по березень 1919 р., коли остаточно стало зрозуміло, що УНР не існуватиме, бо так звані «великі сили» в цьому не зацікавлені й немає згоди між українськими політичними силами — якою має бути Україна: з Європою чи з Росією?

Те, що Дімітру пропонували поїхати до Києва на дипломатичну роботу, свідчить про те, що він знався на українському питанні і вболівав за долю України — батьківщину його славетного діда. Це підтверджується й контактами Дімітра Шишманова з українськими дипломатами. 14 жовтня 1919 р. невідомий (очевидно, українець, і може, навіть дипломат) пише до Шишманова: «Вельмишановний Дмитро Іванович!.. Зараз ми переживаємо, напевно, один з найнеприємніших моментів в Болгарії. Ваші брати-слов'яни женуть нас, як собак... болгарський уряд не сприймає наше посольство і позбавляє нас усіх прав, що походять з характеру нашої служби... О.Я.Шульгін покладає на вас великі надії. Він вважає, що у вашій особі ми маємо бодай одного приятеля в Болгарії».

А ось що 11 березня 1920 р. пише Дімітру Шишманову дипломат в нашому посольстві в Софії Петро Сікора: «... можливо, скоро поїду. Відкликають... Не розуміють нас тут. Я не кажу про вас... та ще кількох осіб, а взагалі. Сумно, але я вірю, що прийде час, коли нас розуміють... Я вірю в молоду Болгарію, саме з нею ми матимемо справу в майбутньому».

Дімітр Шишманов виріс серед тих, хто закладав підвалини болгарської держави після визволення її від османського ярма. В сім'ї проф. Івана Шишманова та Лідії Шишманової-Драгоманової частими гостями були патріарх болгарської літератури Іван Вазов, історик Міхаїл Арнаудов, до речі, голова Українсько-Болгарського товариства, заснованого в 1932 р., проф. Любомір Мілетіч та інші представники тутешнього бомонду. Під їх впливом у малого Дімітра прокидається потяг до літератури та мистецтва.

З 1919 р. по 1942 р. він і написав свої твори — драми, повісті, оповідання: повість «Депутат Стоянов»,

повість «Хайлайф» («Бсмонд»), «Оповідання», роман «Бунтівник», «Дивні люди», п'єсу «Кошмар», оповідання-есе «Марення біля Акрополя», оповідання «Зограф Павел», комедію «Ярмарок в Стародолі», оповідання «Полум'я буднів».

... 1939 р. «Ну, що, Гечев, ми з вами розлучаємося, — сказав Дімітр Шишманов, посол Болгарії в Греції, звертаючись до свого підлеглого і водночас літератора, перекладача з грецької Стефана Гечева. — Мене відкликають. Призначають головним секретарем міністерства».

Це було підвищення, пише у своїх спогадах Гечев, і висловив свою радість. Однак Шишманов похитав головою: «А я не радю. Бо незабаром Філов стане прем'єром. Тоді мене зроблять міністром закордонних справ. Німеччина нападе на Радянський Союз, потім програє війну, а в Болгарії до влади придуть комуністи і мене повісять».

Я був здивований, пише далі Стефан Гечев, тим паче, що стосунки між Німеччиною та СРСР були дуже добрими. «Чому ж ви не відмовитеся?», — запитав я Шишманова. На що він відповів: «Не можу. З Філовим ми — давні друзі. Він, а також багато інших вважатимуть мене боягузом, дезертиром...».

Незадовго до його загибелі останній прем'єр-міністр царської Болгарії Константин Мурав'єв зауважив: «Із Шишмановим можна було розмовляти годинами. В Росії з ним спілкувалися й радянські офіцери, деякі інтелектуали. Вони були дуже здивовані тим, наскільки глибоко Шишманов знає українську мову та українську історію. Вони казали, що таких знавців в СРСР можна було перерахувати на пальцях».

Відразу після зайняття 9 вересня 1944 р. Болгарії радянськими військами і встановленням в країні комуністичного режиму нова влада розпочала репресії проти колишніх урядовців. Так, за звинуваченням у «знущанні над болгарським народом» було заарештовано 98 осіб, серед яких міністри, депутати, царські радники тощо. В їх числі був і Дімітр Шишманов, який в уряді Добри Божілова обіймав посаду міністра закордонних справ. У ніч з 1 на 2 лютого 1945 р. на Центральному софійському цвинтарі всіх їх було розстріляно за вироком так званого Народного суду. Міністра закордонних справ у кабінеті прем'єра Добри Божілова вбили за те, що він був «морально відповідальним за знущання уряду над болгарським народом». Стефан Гечев пише: «Розстріляли одного з найяскравіших інтелектуалів, що народжувалися в нашій убогій на таких людей країні, одного з найбільш шанованого усіма дипломата, такого цікавого й, на превеликий жаль, нереалізованого до кінця болгарського письменника. Його прізвище відсутнє навіть у словнику болгарської літератури, в якому кого тільки немає».

Дімітр Шишманов не був одружений. Дітей не мав. Щоправда, доводилося читати, що в 1930-і роки він начебто відбив дружину в одного болгарського генерала і певний час жив з нею. Про це писала тогочасна «жовта» преса.

І тільки 1996 р. демократична влада Болгарії реабілітувала членів кабінету Добри Божілова, включно й міністра закордонних справ Дімітра Шишманова.

Отож, зі смертю Дімітра Шишманова обірвалася й драгоманівська лінія в Болгарії.

Менша донька Людмили Михайлівни та Михайла Петровича Драгоманових — Аріадна-Рада (1877—1954) народилася 8 квітня 1877 року у Швейцарії, де на той час родина перебувала в еміграції.

Михайло Петрович Драгоманов, коли називав таким іменем свою молодшу доньку, мабуть, мав надію, що ця «нитка Аріадни» не дасть Роду заблукати по світу і приведе на Батьківщину. Вона — ровесниця Лесиної молодшої сестри, Ольги, найкращої подружки протягом всього життя поетеси. І тому дуже гарні товариські взаємини між Лесею і Радою відразу склалися при зустрічі. «Радочка», «Раденятко», «Радунчик» — зверталася в листах до своєї кузини (двоюрідної сестри) Леся Українка.

Аріадні — 17 років. Вона почала своє навчання у Швейцарії, але, коли родина переїхала до Болгарії, система в освіті була порушена. Це турбувало її батьків, і деякі предмети починає викладати доньці Михайло Петрович. Леся якось у листі до дядини писала: «Ви і дядько журитеся за Радине вчення? Коли б так наші малі могли вчитись з таким учителем, як дядько, то я не знаю, чого б ще хотіла».

Дуже гарні товариські взаємини між склалися між Радою і Лесею Українкою. Вперше сестри зустрілися 1 червня 1894 року в Софії. Лесі Українці — 23 роки. Вона молода, але вже відома письменниця, яка друкує власні твори, переклади не тільки в часописах, альманахах, а й випустила на той час свій перший збірник поезій «На крилах пісень». У Софію ж вона завітала для безпосереднього спілкування зі своїм дядьком Михайлом Драгомановим та набуття від нього знань, які ні від кого, крім дядька, не могла отримати. Звертаючись до самого Михайла Петровича, поетеса зазначала: «Я хочу бути Вашою ученицею і заслужити собі право зватись так, — і далі продовжує, — ті довгі вечори, які ми проводили з Вами в Софії, не минуть для мене даремне. Мені здається, що я мушу вернуться в Росію ліпшою, ніж виїхала з неї...». У листі ж до М. Павлика Леся Українка пише: «Ви ж не забувайте, що я тут учуся, отже, більше читаю й слухаю, ніж пишу».

Поетеса в листі до мами описала зовнішній вигляд своєї кузини: «Рада дуже гарненька дівчина, чорнява дуже, тоненька, похожа на французенку, по-руськи і по-болгарськи говорить з французьким акцентом».

За час перебування у Болгарії Леся Українка зблизилася зі всією драгоманівською родиною, зокрема, з Аріадною у неї складаються гарні, теплі стосунки. Сестри багато спілкуються і в Софії, і під час відпочинку у Владі, згодом разом вчать англійську мову, за допомогою Ради Леся вдосконалює свої знання з французької мови, вчить болгарську. У

обох сестер великий потяг до мистецтва — музики, живопису. І поетеса, й її кузина чудово грають на фортепіано. Ще до поїздки у Болгарію Леся Українка брала приватні уроки малювання, згодом навчалася в школі Миколи Мурашка, щоправда, її художня освіта була через загострення хвороби нетривалою.

Трагічно завершується так давно смріяна подорож 1895 р. до Болгарії для Лесі Українки. 8 червня помер від розриву аорти Михайло Драгоманов. Леся залишається на якийсь час для того, щоб підтримати рідних для неї людей, впорядкувати архів свого дядька. Вся родина важко переживає цю трагедію, і тому на літо вирішили перебраться разом з Ларисою до Владая.

«... Дядина бідна ледве що може займатись сама речами, то вже ми з Радою і кладемо, і бігаємо по справунках. Хочемо якнайскоріше вибратись на село. Коли не маєш права вмерти, то треба мати силу для роботи, а зостаючись тут, її можна зовсім втратити, — пише Леся до мами. Я так люблю тепер всіх наших тут, надто тепер, і до того так мені їх жаль, що не знаю, як і розлучуся з ними, але що! Я бачу тепер, що я більше можу витерпіти, ніж думала перше. Ми з Радою навіть не плачемо і не скаржимося, але я не знаю, як ліпше, чи так, як ми, чи так, як дядина й Ліда (старша донька Михайла Драгоманова)».

1 серпня 1895 року Леся Українка виїздить з Болгарії. Ще довго вона буде згадувати своє перебування в цій країні. Лідії Леся надішле листа вже з дому, де читаємо: «А я часто згадую Софію, щоночі вона мені сниться. Справді, ви мені тепер друга рідна родина, і мені в думку не іде, може, дуже надовго виїхала від вас».

Після від'їзду двоюрідної сестри, а саме з 1896 року, Аріадна Драгоманова починає теж професійно вчитися живопису.

Знову Аріадна зустрілася зі своєю кузиною Лесею Українкою у 1899 році, у Києві, коли родина Драгоманових оселилася поруч із Косачами.

Сучасники називали його «поетом сонця». Для нього ж вона стала «його мистецькою музою».

... У домі свого доброго приятеля літературного критика Михайла Павлика, перед від'їздом до Києва у 1900 році, куди за рішенням Наукового товариства імені Тараса Шевченка мав вирушити малювати портрети видатних українських діячів історії та культури, Іван Труш побачив світліну з Лесею Українкою, на якій вона позувала з сестрою-подругою, притулившись одна до одної голівками. Дівчина, знята поруч зі своєю двоюрідною сестрою та найближчою приятелькою Лесею Українкою, так йому заімпувала, що І. Труш, не маючи паперу під рукою, відмалював її голівку олівцем для себе на своїй візитній картці. Не Леся, гладенько зачесана, з відкритим чолом, сповнена глибокої задуми, — образ більше класичний, — захопила увагу молодого живописця, а загадкова, таємнича, як вечірні сутінки, з розбурханими кучерями, Аріадна — образ, швидше, модерний, сецесійний. Згодом це

зображення він покладе в основу своєї візитівки, що супроводжуватиме художника усе життя — з одного боку лик Аріадни, а з іншого напис «Іван Труш» — без жодних зазначень, хто, де і звідки.

Як же пояснити цей вибір? Варто взяти до уваги, що мистецьке сприйняття І.Труша було сформоване краківським художнім середовищем, де з 90-х років XIX ст. модними стали імпресіонізм, символізм, сецесія, які диктували і відповідний ідеал жіночої зовнішності. Врода Аріадни відповідала такому ідеалу. Згодом Труш неодноразово малював Аріадну, тоді уже свою дружину, і в її портретах завжди був присутній флер загадковості, романтичної замріяності, жіночої беззахисності з легким еротичним забарвленням. Схоплений настрої, якийсь конкретний емоційний порух обличчя наближають ці роботи до імпресіонізму.

З того ж часу Іван Труш мріяв про знайомство з Аріадною Драгомановою.

31-річний галицький маляр Іван Труш, під час своєї першої подорожі до Києва, у 1900 р. знайомиться з 29-річною Лесею Українкою. Галицький художник приїхав до Києва, бо мав доручення від Наукового товариства ім. Т.Шевченка намалювати портрети видатних діячів культури. Він зблизився і заприятелював із М.Мурашком, Ф.Красицьким, М.Старицьким, а найбільше — з М.Лисенком та Лесею Українкою. Труш і Леся відразу відчули взаємну симпатію, у них було багато спільних поглядів. Обоє були сформовані як патріотично свідомі творчі особистості під значним впливом Михайла Драгоманова. Леся листувалася з дядьком, отримуючи від нього цінні поради щодо своєї освіти (яку здобувала самотужки), які нові книжки читати, що вивчати, як розуміти ті чи інші суспільні явища. Іван Труш, навчаючись (1891—1897 рр.) у Краківській школі красних мистецтв (із 1900 р. — Академія красних мистецтв), близько зійшовся зі студентським товариством «Академічна громада» і згодом згадував: «Драгоманов мав на нас у багатьох напрямках дуже великий вплив і то все актуальний, підтримуваний тижневиком «Народ», де майже безперервно друкувались його статті». У 1897 р. Іван Труш виконав у техніці гризайлі портрет М.Драгоманова. Заприятелювавши з Лесею Українкою, Труш виношує ідею намалювати її портрет. Художник проживав тоді у Києві по вул. Трьохсвятительській, 14, а для роботи над портретами йому виділили просторий зал зі скляним дахом у щойно відбудованому Київському міському музеї. Щодня, незважаючи на свою прогресуючу хворобу, Леся їздила з одного кінця Києва в інший і щонайменше дві години позувала художнику, а дорога до музею забирала у Лесі півтори години часу, що було досить обтяжливим. В одному з листів до сестри вона писала: «Малює з мене один галичанин портрет, а сидить він аж у новому музеї на Олександрівській вулиці». Труш працював із великим запалом й іноді видавався немилосердним. Лесі це імпонувало, їй

була добре знайома така одержимість процесом творення і такий піднесений стан душі. Особистість Лесі Українки захоплювала і надихала художника багатством духовного світу, глибокою освіченістю, обізнаністю в історії, філософії, літературі, музиці. Ясний розум і могутня внутрішня сила гармонійно поєднувались у ній із жіночністю та своєрідною красою відкритого одухотвореного обличчя. Труш теж видавався Лесі цікавим співрозмовником, щирим приятелем. Він мав ґрунтовну освіту, знав класичні мови і літератури, а оскільки володів досконало німецькою, то мав доступ до перекладів із європейських літератур і філософських праць. Близький приятель митця Василь Стефаник говорив, що Іван Труш — «гострий полеміст, інтелігенція глибока і загальна, один з найталановитіших людей, яких знаю, з великим формуванням фаховим і загальним». Про свій портрет, виконаний Трушем, Леся Українка згадує в листі писаному зі Львова у квітні 1901 р.: «Була в редакції «Вісника», де мала приємність бачити свій портрет, мальований в Києві, — не знаю чому, але воно чогось таки смішнувало на се дивитись...». Невідомо, що викликало легку іронію поетеси: те, що її портрет знаходився у поважній редакції «Вісника», — а це означало глибоку пошану до її особи, — чи те, якою зобразив її Труш. На цьому портреті Леся Українка постає як зріла, мужня і мудра, міцна духом жінка, що бореться і перемагає важку хворобу. Портрет засвідчує також ставлення майстра до моделі: він сповнений поваги до величчя її духу і сили таланту. А Леся, яка оглядає свій портрет? Її почуття до художника — щира людська симпатія і приязнь. До О.Кобилянської, своєї вірної подруги, вона пише (грудень 1900 р.): «Труш уже в Галичині... Ми з ним дуже добрі товариші». Перші два-три роки XX ст. були періодом дружніх і надзвичайно теплих стосунків художника і поетеси. Згодом взаємини з Лесею у пізніші десятиліття спричинять чимало інтерпретацій, серед яких і та, що насправді Труш був закоханий у панну Косач, а не в Аріадну Драгоманову, однак через незалежні обставини одружився з її двоюрідною сестрою. Однак, дослідниця Оксана Біла має на це власний погляд: «Щось стверджувати можна тільки на підставі документів. Коли я почала досліджувати творчість Івана Труша, то теж запитувала себе, а чи не був художник закоханим у Лесю Українку. Однак, простудіювавши його листування з Аріадною (а воно дуже об'ємне), сумнівів уже не мала: від початку століття до дня смерті художника, для нього не існувало іншої жінки крім тієї, з якою одружився».

Отже, Леся Українка, яку І.Труш не лише малював, а з якою ще й тісно заприятелював, стала тією людиною, яка ввела його до родини Драгоманових.

Літо 1900 року, за спогадами Аріадни, було останнім, коли сестри бачилися. Майже постійні подорожі Лесі Українки на лікування, згодом одруження Ради і переїзди до Львова унеможливлюють зустрічі сестер.

Цього ж літа сталася ще одна значима подія в житті Аріадни Драгоманової. Її сестра Леся запросила

молодого львівського художника Івана Труша на хутір «Зелений гай», що на Полтавщині, де і познайомила майбутніх молодят. «Львівське наукове товариство імені Шевченка вирядило мого батька до Києва, аби той намалював портрети знаних діячів нашої культури. В Києві тато зацікавився з Лесею Українкою (племінницею Михайла Драгоманова), котра познайомила його з Аріадною Драгомановою, небавом вони заручилися, а потім побралися і переїхали жити до Львова. Таке моє родинне коріння», — згадував згодом син Івана — Роман Труш.

Саме тут Леся познайомила митця зі своєю щирою подругою, двоюрідною сестрою Аріадною (Радюю) Драгомановою та близьким другом Сергієм Мержинським. Особисте знайомство з донькою М. Драгоманова змінило подальший хід життя Івана Труша — він закохався.

1901 р., отримавши запрошення від сім'ї Драгоманових провести літо у них на дачі в селі Сирець під Києвом, Іван Труш захопився Аріадною не лише візуально, а як талановитою особистістю, інтелектуалкою, ерудиткою з чуйним і добрим серцем. І. Труш писав: «Тут увійшов у близькі стосунки з сім'єю Драгоманових, у котрих на дачі на Сирці, під Києвом, прожив чудове літо, малюючи лісові етюди. Тут намалював я першу свою вдалу картину «Самітню сосну»». Додому повертається зарученим.

Історики зазначають, що Аріадна Драгоманова–Труш за своєю ментальністю була європейкою, й українців у Галичині взагалі вважала «другою нацією». Але 32-річний галицький художник відразу й назавжди підкорив серце цієї красуні своєю ерудованістю, знанням декількох мов, вишуканістю манер, красномовством. Пізніше вона скаже, що «Іван зачарував її всім тим, чим може зачарувати молоде серце освічена молода людина». Їх роман тривав три роки. Дослідники стверджують, що художник практично змусив свою кохану Аріадну завершити навчання у Сорбонні, бо Аріадна, прагнучи бути постійно поряд з коханим Іваном, мала намір навіть кинути університет.

Почуття міцніло, і вже коли Труш повертався до Львова, вони з Аріадною знали — один без одного вже не зможуть. Назустріч полетіли листи, сповнені великої теплоти турботи один про одного і що найголовніше — любові. У листах цих років вони постійно освідчувались у коханні, описуючи в найменших деталях події свого життя. «Щасливий, що свободний, — читаємо в одному, і — навіть легкомисно киненим словом з жодною не зв'язаний, зустрів я Тебе. Щасливіший ще буду, коли візьму Тебе за руку і підемо далі разом...». Бажання бути разом, разом відчувати у цій сім'ї не зникне навіть через багато років після одруження. Мандрівник за природою, Іван Труш, де б не був, писав дружині настільки теплі докладні листи про те, кого зустрів, що робив, малював, над чим думав. «... Вже над самим берегом в'ється стежка, проста собі, без кипарисів і лаврів, а принадна тим, що вона відділюється від

цілого парку своїм положенням: з одного боку маєш море, з другого світ за горами лежить, годинами гуляєш тут сам...», — описує свої враження від відвідин Воронцовського палацу І. Труш у листі дружині Аріадні, датованому 29.11.1901 р.

Описуючи південну ніч з її місяцем на небі, він зазначає: «... Уперше мало його було видно з-за тумана, по хвилі зайшов за хмару цілком, але світив з-поза неї над Ареандою, кидаючи на море дві довгі сріблясті ясні стріли, довго вони лежали біля себе, скермовані вістрям на море. Потім одна ширшала, щораз більше і більше приближувалась до мого берега, темніла як ширшала і шезла. З противного боку, від Севастополя, простягся на морі легкий туман».

У листі від 5.12.1901 р. до Аріадни Драгоманової Іван Труш писав, що невдоволений підсумком зробленого, хоч мав усі можливості для більш плідної роботи. «Подорож на Крим — то перша неудача, яку я переживаю в житті; тим більше вона болюча для мене, що тепер мав я усі средства до диспозиції. З яких 20 до 25 зачатих етюдів не докінчив і, мабуть, і завтра не докінчу жодного. Остається мені лиш лихого матеріалу на дві-три картини. Треба буде на той рік добре устроїтись, щоби відбити собі і сей рік. Від довшого часу тут дощі і дощі з малими перервами, а коли погода, то відбувається така скоро переміна світла і тіні, що нема що й зачинати малювати...».

А в листі від 12 квітня 1902 р. з Рима він напише коханій: «Не зазнав я у Римі ні минутки приємности, які я зазнавав у Києві, на Сирці...».

Їхнє кохання дивувало рідних, друзів, навіть стимулювало навчання. Три роки він їздить до Києва, до Криму. На четвертий пара бере шлюб. Іван Труш та Аріадна Драгоманова одружилися в січні 1904 року, коли Раді було 25, а Івану Трушу — 35 років. Але Труш даремно не гаяв часу. Готуючись мати сім'ю, він почав докладати максимум зусиль, аби мати куди привезти майбутню дружину.

Одразу після одруження і переїзду до Львова молоде подружжя довгий час мешкало в будинку Наукового товариства ім. Т. Шевченка [вул. Чарнецького, 24 (тепер — Винниченка)], яке надало їм кілька кімнат у своєму будинку в центрі Львова під житло і майстерню.

Однак, коли 1905 р. народилася донька Аріадна, а 1908-го — син Мирон, митець був змушений замислитися над тим, як поліпшити умови проживання родини.

Художник був дуже романтичною натурою, надзвичайно любив природу. Відтак, вибираючи місце під забудову, хотів, щоби воно нагадувало йому місцевість біля рідного села Висоцького на Брідщині. Отож не дивно, що І. Труш звернув свій погляд на околиці Львова. В одному з таких районів, який називався Францівкою, художник знайшов ділянку, що припала йому до вподоби. На той час у цій околиці жило мало людей, але, здається, І. Труш шукав не товариства, а навпаки — самотності на лоні природи. А природа тут була тоді мало що

не первозданною: зокрема, на ділянці, яку вибрав художник, росло багато гарних дерев. І хоча ґрунт був болотистий, це не зупинило І. Труша. Він вирішив купити цю землю (9 соток) й будуватися саме тут. Архітектурний проект будинку І. Труш замовив у відомого архітектора Олександра Лушпинського. Щоправда, художник дуже часто висловлював власні побажання й пропозиції щодо проекту, адже хотів, щоби дім був не тільки зручним для проживання, але й забезпечив йому комфортні умови праці. А відтак однією з найважливіших частин будинку мала бути майстерня (робітня, як тоді казали) І. Труша.

Вже на початку 1910 р. проект був готовий, і будівництво розпочалось. Щоправда, І. Труш мав мало грошей. Їх вистачило лише на те, щоби закласти фундамент. Отож довелося взяти позику в банку «Сокаль і Лілієн» за ціною 2160 корон під 4,5% річних (тобто, 12 тис. корон). Це дозволило закінчити будівництво, однак потім родина ще протягом 28 років віддавала борг. Іноді із-за боргів родина переживала значні фінансові та матеріальні труднощі. Як згадували діти, бувало, що бутерброд, який їм видавала мати в гімназію, складався з трьох перекладених кусочків хліба — житнього, пшеничного, житнього.

Дім будували недовго. І вже в кінці 1910 р. родина Трушів вселилася у власний будинок. Будинок І. Труша — двоповерховий із цокольним приміщенням. Збудовано дім у стилі пізньої сецесії. Зовні, якщо дивитися від вулиці, він перш за все привертає увагу великим вікном майстерні художника. З тильного боку до будинку прибудовано невелику веранду. Дім Івана Труша назвали «Білою віллою» через те, що він завжди був помальований на біло. Кажуть, що вперше цю назву ввела в літературу письменниця Ніна Бічуя, а сусіди, знайомі І. Труша, й до цього саме так називали його оселю.

Коли довго вдивляєшся в сліпучо білі стіни вілли, починає здаватися, що навколо багато сонця й світла, що ти — десь на південному березі Криму або в Єгипті, в тих краях, які так любив і зображав на своїх полотнах І. Труш.

Біла вілла випромінює не лише світло, але й спокій і радість, адже довгі роки була щасливою домівкою родини художника. Хоча зовні Біла вілла видається досить великою, в ній, однак, було мало місця для великої (четверо дітей) родини Трушів. Адже на першому поверсі — всього дві кімнати (спальня й вітальня) й кухня, а на другому — велика майстерня художника. Тому часто хтось із дітей митця жив у майстерні, яку перегороджували ширмою. Деколи цю житлову площу займали студенти медичного інституту, яким здавали її в найм. На другому поверсі є ще одна кімнатка, в якій деякий час жила швачка. Найчастіше в гості до І. Труша приходив Іван Франко. Нерідко вони вдвох пили чай у саду за столиком під акацією. Не раз бував у будинку І. Труша ще один його близький друг — Василь Стефаник. Донька І.

Труша згадувала, що одного разу в Білій віллі побував і митрополит Андрій Шептицький, який хотів закупити в художника цикл його. Після смерті батька (1941 р.) у будинку мешкала його донька Аріадна. Після її смерті, згідно із заповітом дітей — Аріадни й Романа, дім 1989 р. було передано Національному музеєві у Львові.

Властиво, турботі про побут та внутрішній комфорт своїх близьких Іван Труш не зраджував ніколи. Попри те, що фінансова ситуація у родині не завжди була безпроблемною, художник робив усе, щоб дружина не мусила працювати. Незважаючи на те, що Аріадна усе ж давала поодинокі приватні уроки гри на фортепіано та французької мови, це було радше її бажанням, аніж вимогою обставин. Щоб дружина і їхні четверо дітей почувалися комфортно, Іван Труш найняв також трьох осіб, які допомагали по господарству. Син господаря, Роман Труш, з теплотою згадував батька: «Він, бідка, до кінця життя будував наш дім. Для цього брав “рати” у банках. Коли розпочалася війна. Польща впала і прийшла радянська влада. Тато дякував їй, бо вона замкнула всі банки і скасувала всі його “рати”»

Цікаво, що, повернувшись після Києва до Львова, Іван Труш був настільки перейнятий Аріадною, що взявся за написання її портрета. Іван Труш не раз малюватиме кохану дружину, що стала його музою та вірною супутницею в житті. Так, невдовзі після одруження виконав найбільш довершений «Портрет дружини» (1904 року). Він оригінальний за композиційним задумом. На полотні митець не лише досконало відтворив риси обличчя, а передав внутрішню красу своєї молодій обраниці. Своєю появою цей портрет завдячує випадкові. Яюсь пізно ввечері Труш з дружиною поверталися від знайомих, їхали трамваєм. Аріадна сиділа в кутку вагона. На неї падало світло трамвайних ламп та газових вуличних ліхтарів. На її обличчі проглядали замріяність і легка втома. Труш, сидячи напроти дружини, милувався виразом її обличчя в цьому цікавому освітленні, і в його творчій уяві виникла композиція майбутнього портрета. Наступного дня митець приступив до здійснення свого задуму. На портреті Аріадна Труш зображена погрудно. На голові чорний капелюх з темною прозорою вуаллю, яка нібито імлюю прикриває її обличчя. Художник тонко передав мрійливий задум на обличчі і ледь помітну усмішку на немов застиглих у русі вустах. Блискучі темні очі сповнені внутрішнього життя. Майстерно передано освітлення, що грає на обличчі ніжними зеленими рефlekсами. Темний колорит побудований на контрасті чорних тонів одягу, сіруватого тла і ясних тонів обличчя. І тут художник виявив себе тонким психологом-спостерігачем.

У 1906 р. художник створює ще один з найкращих портретів своєї дружини Аріадни. Молода жінка змальована в сидячій позі; на її ясну обличчі грає загадкова усмішка, що нібито застигла у хвилину ліричної задуми; погляд уважний і трохи соромливий.

Лівою рукою, що плавно висувається з широкого рукава сукні, вона легко торкається обличчя. Рука надає портретові ніжності й граціозності, підкреслюючи разом з тим вертикальність композиції; пластикою і кольором вона добре гармоніює з обличчям, на якому грають зелені рефлексії, що падають від її сукні. Темне густе волосся, гарно вкладене у високу зачіску, підкреслює виразність обличчя. Тло нейтральне, коричнюватого кольору з зеленими переливами. Оригінальність композиційного задуму та інтуїтивне відчуття внутрішнього світу людини поєднуються тут з майстерністю рисунка і витонченістю колорита. Пластикою форм і старанним рисунком портрет наближається до ранніх творів митця. Цей портрет мав своє спеціальне призначення: художник намалював його, щоб подарувати своїй першій дитині, яка мала незабаром з'явитися на світ. Власником портрета стала старша дочка митця, яка унаслідувала і ім'я матері,— Аріадна.

Правда, навряд чи можна вважати, що доля Аріадни Драгоманової, вихованої на класичній російській літературі, у цілковито іншому ментальному середовищі (родина Драгоманових, зокрема, кілька років прожила у Європі), у Львові складалась цілковито безхмарно (особливо з огляду, що місто на початку ХХ століття не особливо привітно ставилось до чужинців зі Сходу). Недаремно Іван Труш, який водночас був ще й дуже активним громадським та культурним діячем, бажаючи полегшити адаптацію молодій дружині у львівському середовищі, робить її однією із співзасновників Товариства прихильників української літератури, науки і штуки. Однак, попри те, що Аріадна ніколи не скаржилася, близьких подруг у місті вона не набула, свого часу тяжко переживши розрив дружніх взаємин із Лесею Українкою. Науковці вважають, що однією із причин цього стала відмова Лесі Українки взятися за упорядкування архіву Михайла Драгоманова — письменниці хотіла сама творити, а не займатися рутинною працею. Лесья Українка відмовилась взяти на себе таку важку роботу. У листі до М.Павлика у квітні 1903 р. вона відверто пояснила причину своєї відмови: «Може, той архів, для якого я, розуміється, “мусила б” (кажете ви) зробити таку жертву, і вартий її, може, одне слово з нього варте більше, ніж всі мої слова минулі і ще ненароджені, тільки — у мене рука не здійметься на таке самовбивство, я ще не маю сеї одваги, я ще не нажилась душею, я ще навіть як слід не спробувала своєї сили і маю вже її занедбати, придушити, “скинутись”? Ні, не маю одваги, хоч киньте в мене каменем. Не можу». М.Павлик підтримав Лесью і згодився з її поясненнями, але М.Грушевський, вдова і донька М.Драгоманова, а з ними й Іван Труш, її засуджували. Лесья дуже тяжко переживала цей розрив. «Усі наші з нею (тобто Аріадною) відносили будуть скаламучені, і, живучи в одному місті, буде нам тяжко бачитись і не бачитись! Легше вже буде жити нарізно...», — писала Лесья Українка до О.Кобилянської. Згодом уже по смерті Лесі Українки,

можливо, щоб дещо загладити спровокований нею розрив, Аріадна Драгоманова-Труш писала: «1905 р. бачила Лесью востаннє в Києві й коротко. Я вже була одружена. Трохи гостила у Лесі на Саксаганського, 97, а на Паньківській мешкала з Трушем».

Отже, до тих дружніх стосунків, які були започатковані 1900 р. в Києві, ні Лесья Українка, ні Іван Труш уже не повернулись. Не справдилися і Лесині наміри поселитись “на вільнішій землі”, тобто у Львові, й заробляти на життя викладанням іноземних мов у галицьких гімназіях, про що вона писала в листах до М.Павлика у березні та квітні 1903 р.

Аріадна Труш так і не зуміла більше у Львові ні з ким близько заприятелювати з галицької інтелігенції. Однак спробувала знайти себе в іншому: не чужа мистецтву і по-жіночому мудра, Аріадна Труш попри велику кількість знань, що їх мала (а мала чимало, зокрема, поза іншим, отримала диплом Сорбонни, студіюючи там літературу, історію, математику та філософію), розвинула в собі найскладніший талант — талант дружини.

Вона була поруч зі своїм Художником і не тільки у миті його творчого успіху, а і у ті драматичні 1920–1930-і роки, коли митець, не поділяючи радикальні погляди галицької інтелігенції, полишився в ізоляції, коли львівська інтелігенція відвернулася від нього (як не згадати долю його тестя М.Драгоманова!). Життя художника з 1905 року по 1939 рік було тривалою, жорстокою боротьбою за існування. 1905 р. І.Труш заснував перший в західних областях України журнал, присвячений питанням образотворчого мистецтва, — «Артистичний вістник». Зі сторінок цього журналу зі всією рішучістю він обвинувачував австрійський уряд в тому, що він дотримується політики «розділяй і пануй», яка сприяла полякам і пригнічувала українців. Одночасно Труш закидав і українським націоналістам, кажучи: «Коли любиш Україну, то не думай, що це твоя заслуга і що ти жертва, і не кричи про це на базарі, як ти не кричиш, що любиш Оксану». Звичайно, українській буржуазії і українським націоналістам такі погляди І.Труша не подобались. Вони перестали купувати картини Труша і передплачувати його журнал. Труш працював в журналі безплатно, робив кліше за свій рахунок, мучився, але не хотів поступитись. Картини його купували, головним чином, поляки і євреї. І за це його дуже ляяли. А він працював з ранку до вечора, копіюючи свої власні картини. Він втрачав години, дні, роки, що могли б піти на створення великих полотен, але своїх переконань не зрадив. Він писав по 300 картин щороку, він повторював деякі речі десятки, а іноді й сотні раз (є 176 видів Дніпра під Києвом), він створив за своє життя шість тисяч картин і 360 портретів, але ж ніколи не писав ікон, ніколи не писав гайдамацьких парадів, ніколи не писав А.Шептицького в «його митрополичій величі», як це робили інші. Труш був, за власним його виразом, «в невимовно прикрих стосунках», і всіх їх вважав лайдаками, злодіями і

бандитами. Труш говорив, що треба було б написати томи, щоб змалювати його життя у Львові.

22 вересня 1939 року Львів зайняли радянські війська. Він, хворий, вийшов на вулицю в перший день радянської влади у Львові, щоб зустріти і вітати червоноармійців. «Уперше, — говорив старик, — зітхнув я повною груддю. Передо мною і перед майбутнім моїх дітей відкрилися широчезні перспективи». Він запалився ентузіазмом, як юнак. Він готувався до великої персональної виставки в Києві, яка мала бути його творчим звітом. Він обіцяв дати такі речі, яких ще в нього не бачили. І справді, 177-й вид Дніпра під Києвом — «перший справжній», як він казав, вражає тонкістю і делікатністю тонів, надзвичайними їх перлинними переливами. До останнього дня працював над картиною «Скелі над морем», мальованою за зображеннями у молодості етюдами й фотокартками. Художник І. Труш помер 22 березня 1941-го на 72 році життя. Поховали митця на Личаківському цвинтарі. До труни поклали етюдник і розкладний стілець, які він завжди брав із собою на прогулянки.

«Ким була для Івана Труша Аріадна? — акцентує увагу дослідниця творчості Івана Труша Оксана Біла. — Безперечно, не лише дружиною, матір'ю їхніх дітей, музою, а й великим другом, людиною, яка, розуміючи ту велику суспільну та мистецьку роль, яка покладена на її чоловіка в інтелектуальному середовищі Галичини, зробила усе, щоб “жрець Сонця” (як називали художника) зміг зреалізувати себе повністю. Якби не одружився із цією жінкою, Іван Труш став би іншим».

Донька Михайла Драгоманова, дружина художника Івана Труша Аріадна Труш-Драгоманова похована разом з дітьми — Аріадною (1906—1984) і Романом (1914—1998). На її могилі стоїть «Скіфська баба» — нехарактерна скульптура для Личаківського кладовища. Автором цього модернового пам'ятника є скульптор Ярослав Мотика.

Аріадна Драгоманова стала єдиною жінкою у житті Івана Труша. Художник надзвичайно сильно кохав дружину, з якою прожив у щасливому шлюбі 37 років та мав четверо дітей: Аріадну, Мирона, Оксану та Романа.

Івану Трушу належить вислів: «Не хвалися, що на олтарі вітчизни лежить твоє здоров'я, твої гроші і щастя; а скажи просто і точно, коли і що доброго ти зробив та в котрім повіті». У такому дусі він виховував своїх дітей.

Не мольберт, ані палітру, навіть не пензель заповів видатний український художник Іван Труш своїм синам — Миронові (старшому) та Романові (молодшому). Лук, сагайдак і стріли — ось що дістали у спадок брати. Вони не пішли батьківською стежкою. Вибрали собі іншу — спортивну. Одначе на ній його ім'я не зганьбили, навпаки, зажили собі слави справжніх мистців. Передусім, у стрілянні з лука. Вони були першопроходцями українського лучництва, будівничими його основ у 1930-х роках,

його вартовими і воїнами — дарма що у чужій державі. Мирон та Роман належали до найліпших лучників у Польщі, здобували нагороди найвищого ґатунку на змаганнях різної ваги.

«У львівського всесвітньо-відомого українського художника Івана Труш було два сини Роман і Мирон, які активно займалися спортом. Мирон у 1937 році в Парижі був чемпіоном світу в складі національної команди Польщі зі стрільби з лука, а його брат Роман був також відомим лучником і перемагав на багатьох великих турнірах зі стрільби з лука. Батько розшукав Романа Івановича Труш і залучив його до активного співробітництва в розвитку стрільби з лука. Час показав, що це принесло велику користь розвитку стрільби з лука, тому що дало можливість використати накопичений у тридцятих роках багатий методичний і практичний досвід Романа Івановича Труша. З того моменту сім'я Трушів, Роман Іванович та його дружина Зінаїда Григорівна стали друзями нашої сім'ї. Вони часто приходили в гості до нас, а ми ходили до них. Роман Іванович був унікальною людиною. Його відрізняла величезна вроджена інтелігентність, скромність, ерудованість, порядність, професіоналізм. Тільки в 90-х роках й довідався що у Львові п'ять вулиць носять назву його безпосередніх родичів. Драгоманов — це його рідний дід, Олена Бджілка — це його рідна тітка, Леся Українка — це донька його тітки О.Бджілки, Іван Шишманов — це чоловік ще однієї його тітки, а Іван Труш — це його рідний батько. Роман Іванович, багато років працював в спорті практично на громадських засадах, підготував цілу плеяду абсолютних Чемпіонів СРСР (Кізка, Снісаренко, Тімергазін, Образцова, Козіна), двох Чемпіонів Світу (Образцова, Козіна) й одержав почесне звання «Заслужений тренер УРСР». На початку 90-х років коли Роман Іванович захворів і йому було вже важко виходити з квартири, він покликав мене до себе, дав ключ від входних дверей у свій будинок і попросив 3-4 рази на тиждень приходити до нього. Я рахую, що мені тоді дуже пощастило. Під час розмов з Романом Івановичем я довідався багато унікальних речей про Львів, про історію, про видатних людей України і дуже жалкую, що не вмикав тоді магнітофон і не записував ці розповіді. На жаль, в 1998 році Роман Іванович помер» (зі спогадів Олександра Калініченка «Про становлення стрільби із лука в Україні»).

Не дивлячись на свою зайнятість, Іван Труш завжди знаходив час і для родини, дітей. Син Роман згадував, що однієї морозної зими, коли сестра Оксана захворіла вітряною, батько, турбуючись про здоров'я інших дітей, відвіз її до лікарні і пробув з нею до того часу, доки їй не полегшало.

У родині традиційними були організації свят для дітей та їхніх друзів, мандрівки на природу, коли діти стали дорослішими то й вечірки, в яких батьки брали активну участь.

Найбільше І.Труш захоплювався сином Мироном і підтримував його: «Це був неперевершений “ґаківкар” (хокеїст — Ред.). Якось він обіграв усіх супротивників вкупі з воротарем, об'їхав ворота, обернув кий тупим

кінцем і наче більярдист штурхонував кругляк (шайбу) у ворота. Всі глядачі довго йому плескали. Коли на наш дім прибили табличку з назвою вулиці по-польськи, Мирон зняв її, написав іншу, по-українськи, поліз табличку прилаштувати, трохи захопився, аж нагло з'явилася поліція, і його зняли з драбини...».

1937 року, ввійшовши до складу збірної Львова, брати перемогли в чемпіонаті Польщі й отримали право поїхати до Парижа, на чемпіонат світу. До французької столиці, однак, вирушив тільки Мирон. Роман приневолений був залишитися у Львові — мусив пильнувати роботу. Старший із братів у Парижі стріляв і за себе, і за молодшого Романа, привіз додому золоту медаль чемпіона, і відверто шкодував, що поруч не було брата.

По війні лучництвом продовжував займатися тільки Роман Труш. Миронові, натомість, було не до лука. Він дістав 10 років Сибіру, а повернувшись звідти, не захотів залишатися у новій державі, перебрався до Польщі, де й помер 1973 року.

Роман Труш, не полишаючи свого бухгалтерського фаху, розпочав тренерську працю. І цю ниву засівав плодovitими зернинами: він виховав чемпіонів та рекордсменів України, СРСР, переможців багатьох міжнародних змагань — Юрія Тимергазіна, Вадима Ломова, Людмилу Снісаренко, Ванду Копачинську, Василя Бобка.

Мав великий організаторський хист. Разом із Михайлом Блиндою, Тарасом Бандерою (племінником Степана Бандери), Андрієм Гавришківим стояв біля витоків поважного турніру «Прикарпатська стріла», який проводили в Бориславі впродовж 27 років — з 1960 по 1987 рр. Ці змагання дорівнювали «Весняним стрілам» — спершу були всесоюзні, відтак переросли у міжнародні.

Необхідно згадати ще про одну спортову пасію Романа Труша — «гаківку на леді», тобто хокей. Разом зі старшим братом він так само сягнув поважних висот, розчеркнувся дещицею у встановленні українського хокею.

Маючи таке родинне виховання, Роман Труш залишався вірним становищу громадянина і глибокого патріота. Він подарував родинний будинок (зараз музей Івана Труша) львівській громаді — «аби була з нього людям користь». Доклав чималих зусиль для спорудження пам'ятника батькові, дорікав його творцям, що «криси капелюха замало завернуті догори». На пам'ятнику батьку, спорудженому у Львові, він велів викарбувати його слова: «Нам треба стояти... ногами на нашій землі, головою бути в Європі, а руками обхоплювати якнайширше справи української нації». Ці слова викарбувані на пам'ятнику, спорудженому йому у Львові.

Роман Труш всюди і повсякчас намагався триматися батьківської настанови: «Хто зі свого: "хочу, повинен, мушу" сплете життя моральне, повне

творчих суспільних вартостей, тому належить на його намогилю написати: "Тут спочиває гідний чоловік"».

Династію Трушей продовжила єдина донька Романа, що нині проживає у Польщі. Більше нащадків по лінії дітей у відомого подружжя Аріадни та Івана Трушів не має.

Син **Світозар Драгоманов** народився 29 червня 1884 року в Пленпалє, кантон Женева (Швейцарія). У Женеві промайнуло раннє дитинство Світозара, тут він отримав початкову освіту (1889–1890). У зв'язку з призначенням Михайла Петровича на посаду ординарного професора історико-філологічного відділення Вищої школи в Софії (нині — СУ Св.Кримент Охридський) і переїздом батьків до Болгарії, Світозар два роки навчався у французькій початковій школі (1891–1892), після закінчення якої продовжив навчання у Ліцеї Janson de Sailly у Парижі (1892–1894). Після смерті глави родини через фінансову скруту Людмила Михайлівна віддала сина до Коледжу Святого Антуана в Женеві (1895–1897). Та все ж її статків не вистачало на життя в Європі, і вона вирішила разом з молодшими дітьми повертатися в Україну. На пропозицію Ольги Петрівни Драгоманової-Косач першим приїхав у Київ під її опіку в грудні 1897 року Світозар. Європейська наука не дала можливості вступити відразу до класичної гімназії. І лише після домашнього навчання російської мови з тіткою Ольгою і двоюрідною сестрою Лесею він восени 1898 року став учнем третього класу IV хлопчачої гімназії. Тут уже навчався на чотири місяці старший від нього двоюрідний брат Микола Косач. Як відомо, приватною мовою спілкування Драгоманових у Женеві і Софії була російська. Натомість українська атмосфера дому і близького оточення Ольги Петрівни найперше вплинули на процес національного самоусвідомлення Світозара (що він відверто і визнає згодом).

Навчається юнак загалом нерівно. Попервах вимоглива Ольга Петрівна обурювалась методикою виховання у європейських школах. Та родинна атмосфера Косачів, уміле Лесине керівництво педагогічним процесом у київській домашній школі дало відповідні результати. Світозар перестав лінуватися, навчився організовувати свій час. «Тепер я буду начальником учебної команди, бо Ліля думає провести зиму з папою у Колодяжному... Ми тут живемо en petite comite, мама, я, Оксана, Зоря і Микось», — пише Леся Українка 19 вересня 1898 року з Києва Людмилі Драгомановій у Софію.

Косачівська й драгоманівська молодь (до Києва переїздить і Рада Драгоманова) не стоїть осторонь і культурного життя великого міста. «"Поскрипування" [маленькі хвороби] не заважає всім членам родини провадити товариське життя: у мене і в Микося воно йде центростремительно, а в інших центробежно, я більше бачу людей в себе вдома, а другі самі ходять до людей». На карбованих особливостей списує авторка і те, що Зоря,

як і його кузен Микола, не любив писати листів: «Біда з такими хлопцями-підлітками! От хоч би і наш Микола, він як напише за півроку два листи, то вже “подвиг силы беспримерной”».

У 1904 році Світозар Драгоманов закінчив гімназію, і це був неабиякий триумф — і для нього самого, і для Людмили Михайлівни, і для родини Косачів. На випускній світлинці, подарованій Ларисі Косач, вдячний учень написав: «Дорогой “маленькой маме” от благодарного брата, который, благодаря ей, поступил в гимназию. 19/V/1904».

У цьому ж році він успішно склав іспити й був зарахований на інженерно-хімічне відділення Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II. Майже наприкінці навчання Світозар зрозумів, що майбутній фах — не його покликання. У своїх зацікавленнях юнак вагався між інженерією та економікою, і 1909 року залишив Політехніку та вступив до Київської комерційного інституту. Економічне відділення цього закладу закінчив із відзнакою у 1915 році.

У студентські роки Світозар Драгоманов цікавився соціалістичною літературою і був членом РСДРП. Нагадаємо, що коли у ніч з 17 на 18 січня 1907 року царська поліція зробила ретельний обшук на київській квартирі Косачів і арештувала Лесю, Ольгу, а також Людмилу Михайлівну Драгоманову, то Микола і Світозар почувалися ображеними.

«Наша молодь, — згадує Ізидора Косач-Борисова, — брат Микось, Зоря Драгоманов та й інші, що належали до різних революційних партій, — почувалися ніяково із-за того, що не їх арештували, а їхніх старших — батьків, матерів, сестер, яких вони вважали за поміркованих, лояльних до влади і взагалі легковажили їхньою діяльністю на громадській ниві».

У 1914 році Світозар Драгоманов одружився з Антоніною Шкурською (20 червня 1889 — 28 лютого 1981), дочкою начальника Жмеринського залізничного вузла. Антоніна працювала гувернанткою у родині Геркенів. Катерина Михайлівна Антонович (з дому Геркен) мала приватну мистецьку школу й запрошувала вродливу дівчину позувати для її учнів. Саме у Геркенів Світозар і познайомився з майбутньою дружиною. У фонді проф. Івана Шишманова серед листів Людмили Михайлівни до старшої дочки Лідії в Софію зберігається лист молодій дружини Світозара до Лідії Драгоманової-Шишманової (від 01.10.1914), у якому вона дякує за турботу про них із Світозаром, повідомляє, що збираються повінчатися, пише, що Людмила Михайлівна прийняла її «у свою сім'ю дуже тепло» й що вона «постарається виправдати її довір'я і любов».

У подружжя народилося четверо дітей: Людмила (в одруженні Демиденко, померла в 1986 р. в США), Аріадна (в одруженні Іванова, з 1949 р. проживає в Бразилії), Наталка (в одруженні Бартой, з 1943 р. мешкає в Угорщині) і син Михайло, який загинув у

роки Другої світової війни в німецькому концтаборі біля Хмельницького.

Після закінчення інституту Світозар Драгоманов служив у Союзі земств (1915–1917).

У добу Української державності активно включився у націотворчі процеси. У Міністерстві праці Уряду УНР обіймав посаду віце-директора одного з департаментів. У період гетьманату працював у Всеукраїнському союзі земств, створеному С. Петлюрою у квітні 1918 року. Протягом 1919–1920 років був членом колегії кооперативної секції державної ради народного господарства в Києві. А у 1919–1922 рр. завідував інструкторським відділом «Сільського господаря» (орган сільськогосподарчої кооперації).

Після втрати української державності С. Драгоманов залишився на Батьківщині. Працював у різних установах і на різних посадах. У 1920–1921 роках — коректор і секретар редакції часопису «Більшовик» у Києві. Одночасно обіймав посаду декана суспільно-економічного відділу агрономічного технікуму в с. Мироцьке. З осені 1922 року перейшов на науково-педагогічну працю. Зокрема, був лектором Інституту народної освіти у Києві та ректором Київського архітектурного інституту після об'єднання якого з Київським інститутом пластичних мистецтв був проректором створеного на їхній базі Київського художнього інституту.

До 1926 року він співпрацював з «Пролетарською правдою» (відділ громадського господарства і планування міст), поєднуючи науково-адміністративну роботу з літературною. У цей же період перекладав з французької мови на замовлення видавництва «Мистецтво». Варто зазначити, що літературно-публіцистичну кар'єру Світозар Драгоманов розпочав ще у 1909 році, написавши на прохання Олени Пчілки подорожні замітки зі Швейцарії для журналу «Рідний край». У наступному році для цього ж часопису він переклав з болгарської на українську оповідання І. Шишманова «Цікава постать».

Під цим оглядом можна говорити про своєрідний університет чи літературний інститут у домі Олени Пчілки, де вона була «ректором» і провідним літературознавцем. Відповідаючи на запитання анкети видавництва «Час» у 1918 році, Світозар повідомив: «Мої писання було надруковано в “Слові”, “Раді”, “Городском Деле”. “Известиях Киевской Городской Думы”, “Київській Почті”, “Дзвоні”, “Комашні”, “Київській Земській Газеті”, “Народній справі”, “Нашій кооперації”, “Кооперативній Зорі”, “Українській кооперації”, “Робітничій Газеті”, “Вестнику Кооперации”, “Bulletin cooperatif International” (про українську кооперацію)».

Світозар Драгоманов — автор спогадів про Лесю Українку, статті «Вплив Михайла Драгоманова на Лесю Українку», а також праць: «Михайло Драгоманов», «Наука Михайла Драгоманова», «Життя М. Драгоманова», «М. П. Драгоманов проти

д-ра Д. Донцова», «Великий емігрант М. Драгоманов (1841–1895)», «З переписки Лесі Українки з Михайлом Драгомановим» (деякі з них досі не друковані). Він також перекладав з французької праці М. Драгоманова, зокрема «Федералістичний панславизм», «Вільна спілка». Уклав «Бібліографічний покажчик літературно-критичних і літературно-історичних висловлювань М. П. Драгоманова за перепискою з сучасниками», «Драгоманіяна на 1861–1940 [Бібліографія]». А перша наукова розвідка С. Драгоманова надрукована у «Статистичному бюлетені» (Київ) у 1922 р. Провідною темою його наукових зацікавлень було міське планування, про яке він написав кількадесят статей.

У 1926–1931 роках Світозар Драгоманов працював на «Укрфільмі» в Києві. Як і всім родичам, які залишилися в «Країні Рад», йому довелося зазнати переслідувань. У 1930 році був відсторонений від наукової праці. Як свідок, проходив у справі ЦК УПСР (22–30.05.1921) і викликався на засідання Верховного надзвичайного революційного трибуналу. Окрім усього, С. Драгоманов намагався захищати колишнього прем'єр-міністра УНР Сергія Остапенка (Дело членов ЦК УПСР: стенографический отчет. — Харьков, 1921).

У 1931–1933 роках Світозар Михайлович перебрався випадковими заробітками то працівника державного технічного видавництва, то відділу обласної управи (Київ). У цей період його статті не друкували жодні видання. І лише у 1933 році ледь пощастило: влаштувався консультантом Науково-дослідного інституту комунальної гігієни Гіпромісту в Харкові. Та вже через два роки його звільнили з роботи без права на пенсійне забезпечення.

«Мне 54 года. Семейка невелика — жена и 4 детей, три дочери и сын. Старшая кончает архитектурный факультет (дипломантка, будет вместе с мужем защищать проект в июне), сын идет в Красную Армию, младшие 10-го и 9 класса обе, как полагается Драгомановым, отличницы. 10-тиклассница — даже круглая. Жена — корректор в Оборонгизе. Таким образом, имеете понятие, что я собой представляю» (з листа С. Драгоманова В. Вернадському, 24 березня 1939 р.).

У 1941–1943 рр., під час окупації, він залишився в Україні і працював у Вукогілці (Всеукраїнська спілка промислової кооперації). У 1942 році він був науковим консультантом Музею-архіву переходової доби, який очолював О. Оглоблин. У червні того ж року під його керівництвом і разом з Н. Полонською-Василенко, В. Міяковським, П. Курінним та В. Шугаєвським брав участь у діяльності «Комісії для розгляду питання про українські емблеми». На науковому засіданні з нагоди 30-ліття з дня смерті Лесі Українки, яке відбулося 11 і 12 вересня 1943 року в Будинку вчених, прочитав доповідь «Листування Лесі Українки з Михайлом Драгомановим».

Розуміючи всю небезпеку для родини у зв'язку з

відновленням радянської влади, у вересні 1943-го Світозар Драгоманов з родиною виїхав до Львова. Через рік оселився у Празі, де недовго працював в Українському музеї визвольної боротьби. У квітні 1945 року переїхав до Регенсбурга (Німеччина). Із листування Світозара Драгоманова з Володимиром Винниченком довідуємося про важливі факти його тодішнього життя. Зокрема, у листі від 23 січня 1948 року він пише: «Багато можу Вам написати, та не знаю з якого кінця братись. Почну з того, [шо] благополучно вирвався зі “сталінського раю” й того сонця, що там припікає. Вирвався з дружиною й двома доньками з чоловіками. Був у нас син, славний хлопець, механік-конструктор, та загинув у полоні у Гітлера в таборі під Проскурівим. [...] Тепер ще про себе: я професорую в УТГІ і в школі Мартоса в Мюнхені. За своїм фахом — місцевим самоврядуванням і урбанізмом». В іншому листі до того ж адресата від 8 лютого того ж року читаємо: «Маю ще роботу, яка мене найбільше захоплює: це шукання батькової спадщини: різних творів, листування з сучасниками, ученими й політиками іноземними у Франції, Швейцарії, Німеччині та Англії й Італії. Помагає мені British Museum в Лондоні. Bibliotheque Nationale в Парижі й інші. Наші до цього ставляться досить пасивно — теж покажчик нашої “культурності”. Переклав «Єдина Європа в єдиному світі» укр[аїнською] м[овою]. і видав брошурою. Організував у Регенсбурзі український гурток європейських федералістів. Представляв українців на конгресі країн, народів і націй, які не мають своїх держав, організований Європейською спілкою федералістів у Парижі весною 1949».

Слід зазначити, що С. Драгоманов під впливом батька усе життя сповідував ідею європейської федерації і написав кілька статей, присвячених цій проблемі. Також він був членом Українського національно-державного союзу (координаційний центр українських центристських і правих партій) і належав деякий час до Центрального комітету УНДС.

У 1951 році Світозар Драгоманов з дружиною та донькою Людмилою емігрував до США. Тут він певний час був професором, першим ректором і членом Кураторії Українського технічного господарського інституту в Нью-Йорку та головою комісії по збиранню й вивченню спадщини М. Драгоманова при Українській вільній академії наук. Як учений, докладав чималих зусиль у згромадженні інтелектуальної спадщини М. П. Драгоманова з метою її майбутнього видання. Також написав кілька біографічних нарисів про батька. Як науковця і сина, його завжди неабияк хвилювали нападки різних політичних сил на М. Драгоманова, обурювала неправда про нього у виступах і публікаціях. Проти таких інсинуацій він постійно здіймав голос протесту в періодиці.

Підступна хвороба завадила утіленню величезних наукових і видавничих планів ученого. 4 грудня 1958 року Світозар Михайлович Драгоманов передчасно помер у місті Рочестер (штат Нью-Йорк). Похований на міському цвинтарі.

Використана література

1. Андрущенко В. Велич Михайла Драгоманова. Життєвий і творчий шлях видатного українського мислителя / В. Андрущенко // День. — 2006. — №104. — С. 8.

2. Андрущенко В. «Епохальна педагогіка» Михайла Драгоманова / В. Андрущенко // Пам'ять століть. — 2003. — №5. — С. 6-14.

3. Андрущенко В. Епохальна педагогіка Михайла Драгоманова / В. Андрущенко // Освіта. — 2003. — 24 верес. — 1 жовт. — С. 2-3.

4. Андрущенко В. Михайло Драгоманов і національний педагогічний університет / В. Андрущенко // Освіта України. — 2003. — 23 верес. — С. 6.

5. Андрущенко В.П. Михайло Драгоманов: велич мислителя в контексті епохи / В.П. Андрущенко // Безпека життєдіяльності. — 2006. — №11. — С. 26-28.

6. Андрущенко В.П. Михайло Драгоманов: велич мислителя в контексті епохи / В.П. Андрущенко, В.Ф. Погребенник // Безпека життєдіяльності. — 2006. — №12. — С. 26-27.

7. Бех В. І політика має бути на добру долю педагогікою: Інноваційний потенціал Михайла Драгоманова у дзеркалі розбудови української державності / В. Бех // Освіта. — 2003. — 24 верес. — 1 жовт. — С. 4.

8. Борисенко В. Михайло Драгоманов як історик / В. Борисенко // Пам'ять століть. — 2003. — №5. — С. 15-21.

9. Горбач Н. Дитинство, юність, молоді роки: Розділ з неопублікованої книжки «Справжня постать Михайла Драгоманова» / Н. Горбач // Дзвін. — 2007. — №7. — С. 101-106.

10. Горбачук І. Михайло Драгоманов на сторожі рідного слова / І. Горбачук // Пам'ять століть. — 2003. — №5. — С. 34-37.

11. Денисенко В. «Цей шлях потрібний, корисний, многоцінний»: Листування М. Драгоманова і Миколи Лисенка / В. Денисенко // Пам'ять століть. — 2006. — №6. — С. 177-181.

12. Дмитренко М. Михайло Драгоманов — дослідник фольклору / М. Дмитренко // Слово і час. — 2005. — №6. — С. 12-24.

13. Донцов Д. М.П. Драгоманов і українське національне відродження. — К.: Наукова Думка. 1991. — 89 с.

14. Іванова Р.П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. (II пол. XIX ст.) / Р.П. Іванова. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1971. — 235 с.

15. Іванченко Р.П. Клятва: Роман-хроніка: [про М.П. Драгоманова] / Р.П. Іванченко. — К.: Дніпро, 1985. — 373 с.

16. Іванченко Р.П. Раби Києва не мовчали... / Р.П. Іванченко. — К.: Т-во «Знання» УРСР, 1991. — 47 с.

17. Михайло Драгоманов: автожиттєпис / уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. — К.: Либідь, 2009. — 144 с.

18. Михайло Драгоманов у спогадах / уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий. — К.: Либідь, 2012. — 312 с.

19. Молчаков М.О. Державницька думка М.П. Драгоманова. — К. -1994. — 35 с.

20. Мухін М. М.П. Драгоманов без маски. — Л., 1934. — 87 с.

21. Новиченко Л. Посвітитель. — К.: Наукова думка. — 1991. — 114 с.

22. Погребенник В. Михайло Драгоманов і Леся Українка: Результативність ідейно-творчого спілкування / В. Погребенник // Освіта. — 2003. — 24 верес. — 1 жовт. — С. 11.

23. Тамошівський С. Драгоманов і Галичина / С. Тамошівський // І. — 2002. — №23. — С. 191-205.

24. Терзійська Л. Професор М. Драгоманов — видатний вчений та викладач Софійського університету (Болгарія) / Л. Терзійська // Пам'ять століть. — 2003. — №5. — С. 42-45.

25. Тимошик М. Українські друкарня Михайла Драгоманова в Женеві: Передумови створення, вплив на суспільну думку, подальша доля / М. Тимошик // Освіта. — 2003. — 24 верес. — 1 жовт. — С. 11.

26. Федченко П. М.П. Драгоманов. — К.: Дніпро, 1991. — 245 с.

27. Хорунжий Ю. Драгоманов і Болгарія / Ю. Хорунжий // Літературна Україна. — 2006. — 14 верес. — С. 7.

28. Ясь О. Український аташе в Європі: багатолітні відповіді Михайла Драгоманова / О. Ясь // День. — 2010. — №167. — С. 11.

(Далі буде)

Д.О. НИКОЛАЙЧУК

(Київ)

Інститут історії України НАН України

КИЇВСЬКІ ЦИВІЛЬНІ ГУБЕРНАТОРИ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Організація ефективної моделі управління окремими адміністративно-територіальними одиницями, нормативне забезпечення правового статусу посадовців всіх рівнів, розподілу повноважень між структурними ланками управлінського апарату, узгодження інтересів центру і периферії є важливими завданнями й викликами, що постали перед сучасною Україною, яка переживає етап відродження своєї державності в умовах геополітичного протистояння і формування нових засад світоустрою.

У цьому контексті дослідження історичного досвіду кадрового забезпечення апарату управління українськими губерніями упродовж другої половині

XIX — початку ХХ ст. з огляду на історичні особливості розвитку різних регіонів України в умовах формування індустріального суспільства є науково цінними, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою дослідження є спроба аналізу професійного портрету київських цивільних губернаторів другої половини XIX — початку ХХ ст.

Професійний портрет київських цивільних губернаторів в сучасній історичній науці не є предметом окремого наукового дослідження. Ряд аспектів життєвого шляху та службової кар'єри київських губернаторів висвітлено в наукових студіях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників